

TERMENI POPULARI FOLOSIȚI ÎN TEHNICA ȘI ARTA ȚESUTULUI ÎN SATELE DE PE CURSUL SUPERIOR ȘI MIJLOCIU AL CRIȘULUI NEGRU

de

DUMITRU COLȚEA

După cum se știe cultura populară, în accepția largă a noțiunii, însumează totalitatea manifestărilor materiale și spirituale ale unui anumit grup social ce conviețuiește îndelungat pe același teritoriu. În această cultură se reflectă gândurile, sentimentele, credințele și datinile colective, munca și năzuințele oamenilor spre o viață mereu mai bună. Cu un cuvânt, ea reflectă geniul creator al poporului în evoluția sa, pe parcurs de milenii.

Cultura populară creată de-a lungul veacurilor în puzderia de sate din întreaga depresiune a Vascăului ca și în cele din josul Crișului Negru reflectă același fenomen: viața maselor de oameni ai muncii așa cum a fost și așa cum este. Peste tot și aici civilizația, înțelegând prin aceasta aspectul material al culturii, etnografia și folclorul se întrepătrund atât de mult încât separarea lor este cu totul artificială. Majoritatea activităților creative au fost însoțite de vers și cîntec, de snoavă și povestire, de ghicitoare și basm, dînd astfel la iveală lirica și epica care a avut darul de a astîmpăra inimile și satisface nădejtile. Cîte doruri și aleanuri au trecut prin firul subțire rînduit pe fusul care sfîrșia sprinten în seri de sezătoare!

Unele procese ale muncii oamenilor și îndeosebi ale femeii n-au fost, n-au putut fi îndulcite însă de cîntece și nici de epică. Așa a fost arta țesutului. Și aceasta pentru că alesăturile pe pînză cu *ghemul și cu varga* solicită meditație, fantezie, cugetare, reprezentare spațială și atenție concentrată. Desenele așternute geometric, într-o perfectă simetrie, florile policrome ori stelutele asemeni celor de pe bolta siderală solicită spirit de observație, sensibilitate și talent. Altfel, nu se pot înfiripa proporțiile, simetria, diversitatea în unitatea fondului, a formei și culorii.

Dintre toate meșteșugurile, industria cînepii, torsul, țesutul și confecționarea îmbrăcăminteii are cea mai mare vechime. Ea s-a iscat din necesitatea stringentă de a îmbrăca toată familia spre a o scuti de intemperii, în timpul cînd femeia-mamă trudea să facă totul de la cămașă pînă la cioareci și sumane; să facă nu numai utilă, dar și frumoasă zestrea fetelor pentru ceasul maturizării lor. Fetele deprindeau meșteșugul în mod practic, văzînd și făcînd în acest sacru proces al muncii dătătoare de viață și sănătate. Dacă femeia-mamă, îmbrăca toată casa, tatăl i-a creat condițiile

de muncă inventînd și confecționînd uneltele de lucru și împreună, tata și mama, grupul social respectiv le-au dat denumirea specifică, *numele*.

Uneltele cu care au lucrat oamenii indică la rîndul lor treapta de civilizație la care grupul social a ajuns într-o anumită etapă istorică dată. Ele sînt rezultatele străduințelor lor pe linia tehnică, făcute cu scopul de a-și cruța efortul în procesul greu al muncii cotidiene. În întreaga zonă la care ne referim, uneltele agricole, de transport cele utilizate în industria casnică, pivele de sumane, oloștiile, lăzile de zestre, mobilele din interioare, rod al meșterilor locali, au evoluat foarte lent pînă în pragul revoluției industriale. Războiul de țesut, de exemplu, această mașină manuală de fabricarea pînzei a cărei apariție se semnalează cu peste două mii de ani în urmă, a fost una din cele mai importante invenții în istoria civilizației. La început cu poziție verticală, cu țesut manual, avînd firul înfășurat după o vergea, devine orizontal cu țe, acționat de pedale și abia în secolul al XVII-lea istoria lui milenară este bruscată de invenția războiului mecanic.

Trebuie subliniat faptul că datorită condițiilor istorice și social-economice deosebit de grele în trecut, oamenii din *Țara Vidicului* ca și *gugulenii* sau *pădurenii* de pe cursul mijlociu al Crișului Negru, au fost siliți să facă de toate ca să poată trăi. De aceea ai putut întîlni aici fel de fel de meșteșugari: dulgheri, pietrari, rotari, spătari, olari, opincari, coșocari, lădari, pomicultori sau agricultori. Asemenea meșteri locali au dat la iveală întreaga gamă de unelte utilizate și în prelucrarea cînepii.

În această ramură de industrie casnică numărul de termeni tehnici populari este foarte mare și unii din acești termeni au o răspîndire pe tot întinsul pămîntului românesc. Pe toată valea Crișului denumirile, cu mici diferențe locale, sînt aceleași ca și tehnica de lucru.

Furca și fusul, rîșchitorul și urzoile, vîrtelnița, socala, războiul de țesut, sînt termeni uzuali pentru prelucrarea cînepii, a inului și lînii în întreaga zonă, iar pentru baterea sumanelor erau *ștezele* (pivele) de la Budureasa, care-i înnobila. În afara termenilor de *șteze* și *rîșchitor* pe ceilalți îi întîlnim în întreaga țară.

Pentru a reliefa funcționalitatea lor e însă necesar a prezenta procesul de prelucrare a materiei prime. Să luăm de pildă cînepa. Cînepa de vară, de iarnă sau *bolundă* (nebună) se seamănă după însămînțarea ovăzului pînă prin mai. Culesul are loc în iulie și august, în *clacă*. E momentul în care se cîntă de obicei „hora cînepii”. Culegătoarele, fete și femei fac cînepa *mănunchi* (cît se prinde în palmă). Cîte doi, trei mănunchi formează o *mănușă*. Mănușile se leagă cîte șapte-zece formînd o *sarcină* (snop), în cazul cînd cînepa este dezvoltată normal.

Topitul se face în apa Crișului, în *stătături*. Cea de vară e scoasă după cinci-șase zile, iar topitul cînepii de iarnă se poate întinde pînă la 14 zile, dacă zilele sînt reci și noroase. Cînepa *bolundă* e culeasă toată odată. Se spune că ogorul determină durata topitului. *Ogorul slab* grăbește topitul, iar *ogorul gras* îl întîrzie, dar dă fuior de calitate superioară. Cum prelucrarea cînepii revine exclusiv femeii și e o muncă trudnică și lungă, ea participă nemijlocit și la semănat. Datina la semănat este ca bărbatul care o poartă în *fățăriță* (*feligă, față de masă*) legată peste piept, cînd termină să scoată fățărița, s-o arunce în sus și să zică: „Să crească cînepa

cît mai mare!“ (informatoare Popa Floare, 29 ani din Petid). Pentru a o feri de păsări se pun în lan sperietori numite *ciuhe*, de unde s-a creat zicala: „Stă ca o ciuhă în cînepă“ sau „Frumos ca ciuha“. Este oprit a se intra în cînepă cu răni căci: „Se obrintesc“ (se inflamează sau cangrenează).

După topit cînepa și inul se întind la soare. Cînd e uscat, inul se bate cu *maul* pentru a se melița mai ușor.

Melița e cea dintîi unealtă prin care trece cînepa și inul. E făcută din fag uscat, fixată sau mobilă cu picioarele în *tâlpi* de stejar. Mănușă cu mănușă, cînepa e zdrobită între cele două *felcele* cu *cordenciul* (limba — la Lunca și Cărpinet) care separă *fuiorul* de *puzdărăi* sau *pozdărăi*. Fuioarele încălzite la soare sînt trecute prin *piepteni*, din care rezultă *cîlții* și fuioarele propriu-zise. Piaptănul mare și piaptănul mic cu dinții lungi din fier, fixați în *tâlpigă* de gorun cu os de corn. Cîlții sînt din nou trași prin piepteni pentru a ieși *tortul de sac* și *canurile*. Virfurile tortului de sac trase cu mîna din piaptăn dă *trama*. Fuioarele se dau prin perie, unealtă mai mică decît pieptenii cu colții deși și cu talpa în două brațe. În unele sate (Cheșa) i se spune *hecelă*. Din trasul fuioarelor prin perie rezultă *periturile* (hecelăturile) și *urzala*, fuiorul de cea mai bună calitate. În felul acesta gospodina obține cinci calități de fibre de cînepă:

- *Urzala*, folosită la urzit și bătut în pinză;
- *Tortul de sac*, pentru prosoape și saci;
- *Trama*, folosită la urzit și bătut pentru prosoape sau felige;
- *Periturile*, folosite la bătut;
- *Canurile*, necesare la bătut în ștergări, la saci și preșuri.

Urzala, folosește la bătut în urzală de bumbac sau chiar urzală în urzală. De obicei în urzală se bate trama. Fuiorul se trece prin piaptănul mare de repetate ori pînă se aleg toți cîlții care se fac *buci*. Cîlții se îndesă apoi în piaptănul mare legat pe un suport bine fixat. Apoi, cu piaptăn mic se trage din cîlți pînă iese tortul de sac, în piaptăn rămîn canurile sau drugile. Materialul se face caiere pentru a fi pus pe furcă, tors și adunat pe fusul cu sau fără *roată* (disc).

Pînă prin 1930, furca era simplă, formată din *tâlpigă* și corpul furcii făcut din alun sculptat în figuri geometrice: rozete și romburi. Începînd cu deceniul al patrulea, paralel cu furca tradițională, apare *furca cu roată*, care în afară de cadru are *roata*, *cotul*, *potcoava*, *fusul*, *furca fusului*, *roțițele*, *cercelul* și *stringătorul*.

De pe fuse, firul este adunat în *ghem* care se *rîșchie* pe rîșchitorul mare de opt-zece palme, cu *rost* sau rîșchitor *fără rost*. Rîșchitorul mare are o *tâlpigă* în care este înfipt corpul rîșchitorului terminat în furcă cu două brațe scurte. E confecționat din lemn de alun, tei sau carpen. Cantitatea de fire *rîșchiate* constituie o *jirebie*. Jirebia are două subunități: *numărătura* și *ghearba*. Jirebia de urzeală e formată din 12 numărături și fiecare numărătură are 20 de *gherbe* iar ghearba e formată din trei fire. În total într-o jirebie de urzală sînt 720 fire; o jirebie din tort de sac are 8 numărături iar cea de lînă 9 numărături bune. La Lunca și Cărpinet întîlnim rîșchitorul din 11—12 *jirebiuțe*, *jirebiuța* din 20 numărături și numărătura din trei fire, ceea ce însumează iarăși 720 fire.

Fiertul și albitul jirebiilor

Jirebiile se înmoaie în zeamă de var unde se țin circa 12 ore după care se clădesc în ciubărul pentru fiert cu leșie de cenușă pusă deasupra peste un *cenușer*. Fiertul *tortului* (totalitatea jirebiilor puse la fiert) durează 48 ore. În ziua a treia se lă, apoi se clădesc din nou în ciubăr și acțiunea se repetă de două-trei ori, după care tortul se întinde afară să se usuce. Albite și uscate jirebiile se întind pe *virtelnițe*, compuse din două *lopiști*, cu *pene* crestate pentru prinsul jirebiilor și pentru răritul firelor. Virtelnițele se sprijină pe *căproiul* cu ax pentru rotirea lopiștelor. În lipsa căproiului (trepiedul) se folosește un țaruș cilindric prins jos „pe cruce”. Firele adunate în gheme se urzesc cu ajutorul „urzoilor” (urzitorile), care erau „în cuie” prinse pe perete sau la gard, altele în *grindă*, mai sistematice, învîrtindu-se în jurul unui ax. Primul sistem de urzitori este folosit frecvent în zona Vascăului pînă mai ieri, în timp ce în satele din depresiunea Șoimi—Tinca au dispărut de peste o jumătate de secol, deoarece alergătura după fir de la un *rost* la alt *rost* ducea la extenuare.

Urzitul se face „pe numărătură” de la șapte și jumătate—opt pînă la șaisprăzece numărături după felul pînzei și mărimea spetelor. Urzitura se pune în războiul de țesut compus din: două *tâlpi*, două-trei suluri, brîgle—(sau birle la Vascău), *lipidauă* sau *iepe*, slobozitorul, încordătorul, două chingi, două cîrlige, fuștei, vârgel, suveică, ițele și socala. Urzitura sau natra se învelește strîns pe sulul din spate peste vârgile de alun, apoi se *nevedește* prin ițe și spată. Năveditul nu se face la întîmplare ci după anumite socoteli care ajută la realizarea scopului propus. Astfel pentru a se obține pînza pentru saci, sumane sau preșuri, năveditul se face în spata de șapte și jumătate—opt numărături prin patru ițe și cu patru *lipidauă* sau *iepe* (pedale). Ștergarele sau cearșafurile (lipideauă) se năvedesc în nouă-zece numărături prin două ițe și o singură spată legate la două pedale. Asemenea năveditură se zice „pînzește”. *Pînza* se poate pune în 11, 12, 16 numărături cu două ițe și se țese „pînzește”. Cînd năveditul se face prin trei sau patru ițe și prin spete de mărimea 11—16 se obține pînza în figuri geometrice folosită pentru ștergare și fătărițe (felige), măsărițe. Năveditul prin spată poartă denumiri specifice după numărul firelor trecute prin dinții spetei. La pînza pentru ștergarele „cu vristă” sau simple, pentru cearșafuri și fețe de mese simple, năveditul se face în „*una bună, una rea*”, cînd în mod alternativ se trece cîte unul sau două fire prin fiecare dinte. Pentru a obține pînza deasă din care se fac costumele pentru femei și bărbați: *spătoaie*, *poale*, *cămăși* sau *gaci*, unde se lucrează modele naționale, tăieturi etc., năveditul se face în „*toate bune*” cînd se trec tot cîte două fire prin toți dinții spetelor. Deopotrivă pentru obținerea pînzei pentru saci se năvedește „fir în dinte”. Năveditul mai poate fi în *forme* pentru cearșafurile sau *țolurile* puse peste perne sau dună, iar pentru măsărițele sau fătărițele din camera de oaspeți năveditul se face în *tăbli* cu *măsuță* sau *boți*. Asemenea piese se îngrădesc cu cipcă pe margine făcută cu *iglița*, din ață de bumbac, mătase sau urzeală. Lații se prind cu *chituș* fără colț sau cu *cheiță*. Pînza o dată scoasă din război se albește prin fiert repetat în leșie și întinsă la soare, după care se „*în-vălea*” în suluri cu ajutorul *sucitoarei* și se păstra în ladă pînă cînd era

folosită. Ștergarelor și măsuritelor cu alesături li se legau *ciupi* sau *ciucuri* (franjuri) de diferite culori: alb, roșu sau negru.

Prelucrarea cînepii sau a lîinii era un proces lung și greu săvîrșit, așa cum am amintit mai sus, de femeie, din toamnă pînă-n primăvară. În unele procese ale prelucrării ele se intrajutorau. Torsul de exemplu se făcea individual sau în grupuri, acasă sau în șezătoare. Nu rareori se făcea clacă. Despre semnificația acestora s-a scris și nu e cazul a se stărui asupra lor. În mod obișnuit însă fiecare gospodină își torcea cînepa, inul sau lîna singură, că „era stare de rău” să-ți torci cînepa în clacă, iar fetele sau nevestele erau satirizate în strigături sau cîntece ca de exemplu:

„Fata cea de gazdă mare
Toarce multe rîșcitoare
Dar eu știu cum de le-o tors
Scoborînd pe scară-n jos
Cu cuțitul pe la spate
Purtînd clisa jumătate
Tot cu vorba și cu poala
Și-o tors cînepa delvara.”

Sau:

Cine-și dă! cînepa-n clacă
Dumnezeu să nu i-o facă
Dacă/nu vrea nici s-o itoarcă
Aib-un singur rîșchitor
Să-l toarcă mai cu ușor.”

Iar pentru unele care nu terminau pînă în postul mare:

„Pune nana pinza vara
Mîncă muștele mînjala.
Pusă pinza cînd se pune
Și o gătă mîncînd pe prune.”

Obiceiurile din șezătoare și din clacă sînt îndeobște cunoscute. Nu se torcea și fierbea marți și vineri fiind zile mari, iar în timpul năveditului cel care intra în casă trebuia să zică „Rîșchitoare umblătoare fă rostul cît mai mare” și să scuie de trei ori de diochi. La terminarea țesutului se stropește cu apă lipidauăle (iepele) să se astîmpere robii. La Lunca și Cărpînet se stropește spata și ițele cu apă „pentru osteneală”.

Pinza nu se lăsa în suluri de seara pînă dimineața, deoarece se crede că atîta timp ar rămîne mută, respectiva înainte de a-și da sufletul. Tot la terminarea „războiului” era obiceiul să se scoată ițele și spata în uliță pentru o anumită persoană, femeie gravidă, așteptînd să treacă cineva. În cazul că trecea bărbat, viitoarea mamă va avea băiat, iar de va ieși în cale femeie, va naște fată.

În șuvoiul marilor prefaceri aduse de tehnica contemporană multe noțiuni din aria industriei și artei tradiționale pier deși secole de-a rîndul o mare parte din aceste concepte au fost cuprinse în vocabularul fundamental; neologisme proaspete le iau locul. Luînd în considerare originea și vechimea acestor noțiuni alături de toponimice, arheologie și istorie, ele demonstrează continua dăinuire a prezenței poporului român pe această vatră. Din totalul de 77 de termeni uzuali în arta țesutului, 58 la sută sînt de origine latină, 19% de origine slavă, 6% sîrbă, 1% polonă, 1% germană, 5% maghiară, 10% origine necunoscută. Elementele de origine latină au rămas aproape neschimbate veac după veac așa cum

au fost rostite în latina vulgară și dăinuie de aproape două mii de ani. Pentru o ilustrare a originii lor le-am grupat în ordine alfabetică:

1. briglă — orig. necunoscută.	40. mai — lat. magis
2. buci — orig. necunoscută	41. mănușă — lat. manus
3. canură — orig. necunoscută	42. meliță — slavă
4. căproi — orig. latină	43. natră — sîrbă
5. cînepă — lat. cannalis sativa	44. numărătură — latină
6. cămașă — lat. canusia	45. a obrinti — germană
7. cîmp — lat. campus	46. piaptăn (chiaptăn) — lat. pectunem
8. cîrlig — necunoscută	47. perie — slavă
9. cenușer — lat. cinis	48. pene — lat. penna
10. chingă — lat. cingula	49. peritură. — lat. perdere
11. ciuhă — orig. necunoscută	50. purici — lat. pulicem
12. cîrcel — orig. sîrbă	51. potcoavă — slavă
13. cîlți — orig. slavă	52. puzderii — slavă
14. cot — lat. cubitum	53. război — slavă
15. cordenci — lat. chord	54. rîșchitor — slavă
16. clacă — sîrbă	55. roată — lat. rota
17. a clădi — slavă	56. rost — lat. rostum
18. chituș — sîrbă	57. slobozitor — slavă
19. dinte — lat. dentem	58. socală — sîrbă
20. fățăriță — lat. faciales	59. sul — lat. subulum
21. felcele — lat. felcem	60. suveică — slavă
22. fuior — lat. folliolus	61. spătoi. — lat. spata
23. fus — lat. fusus	62. sarcină — lat. sarconum
24. fuștei — lat. fustes	63. snop — slavă
25. furca — lat. furca	64. stătătură — lat. stare
26. gaci — orig. necunoscută	65. steze — orig. necunoscută
27. gherbe — necunoscută	66. strîngător — lat. stringere
28. ghem — lat. ghemus	67. talpă — maghiară
29. hecelă — maghiară	68. tort — lat. tortum
30. iepe — lat. egua	69. tramă — lat. trama
31. in — lat. linum	70. a țese — lat. texere
32. ițe — lat. licia	71. tăblii — lat. tabla
33. jirebie — orig. poloneză	72. tăietură — lat. taliatura
34. a la — lat. lavare	73. urzeală — lat. ordirii
35. lat — lat. latus (lați)	74. urzoi — latină
36. leșie — lat. lixia	75. vargă — lat. varga
37. lipideu — maghiară	76. vîrtelniță — slavă
38. lipidauă — maghiară	77. vrîstă — orig. slavă.
39. lopiscă — slavonă	

Industria cînepii în gospodăria țărănească e pe cale de a-și pierde existența. Toate acestea datorită nivelului ridicat de trai, a abundenței produselor de fabrică. În prezent se cultivă foarte puțină cînepă sau în pentru necesitățile gospodărești. Pe întreaga vale a Crișului Negru, singurele țesături ce se mai fac sînt cele pentru ștergere și fățărițele de zestre, de podoabă, preșurile și covoarele de lînă (țolurile) ca și pînza pentru saci și ștergere de bucătărie.

Demn de remarcat este existența unor femei specializate în arta țesutului. Țesătoare anonime cum e de exemplu Maria Oprea de la Petid, iau ca modele țesăturile locale vechi, izvodind cu talent remarcabil în combinații inedite (pătrate, romburi, stele, purici), alese cu varga, cu lopișca sau ghemul din fitău negru și roșu, pe fond alb, arta veche în formă nouă.

De peste trei ierni, Maria Oprea nu mai prididește țesînd pentru mame: ștergare, fățăriță, traiste, fețe de pernă, pentru zestrea fetelor lor de la orașe.

Talente anonime și modeste, desfășoară în multe sate asemeni Mariei Oprea și Faliș Catița, activitatea lăudabilă pe tărîmul tradiției culturii populare. Munca lor de artiste o fac tăcînd, aplecate peste pînză, socotind, gîndind, în camera lor de lucru unde nu se aude decît bătaia brîgilelor.

Informatori:

Fiterău Floare, Cheșa, 29 ani; Sim Ileana, Cărăsău, 36 ani; Oprea Maria, Petid, 52 ani; Maria Butură, Căpilna, 39 ani; Antița Moțoc, Sînnicolau; Eva Rif, Nimăiești, 52 ani; Mina Ienciu, Cărpinet, 71 ani; Florica Ienciu, Cărpinet, 42 ani; Saveta Perțe, Lunca, 81 ani; Sofia Năsan, Lunca, 66 ani; Maria Bogdan, Lunca, 40 ani.